

Alicja Grześkowiak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ANALIZA WYBRANYCH ASPEKTÓW ZJAWISKA AGEIZMU W EUROPIE Z WYKORZYSTANIEM WYKRESÓW TYPU BIPLLOT

Streszczenie: W pracy podjęto problematykę dyskryminacji ze względu na wiek. Celem pracy było porównanie postaw obywateli różnych krajów wobec osób powyżej siedemdziesiątego roku życia na podstawie danych Europejskiego Sondażu Społecznego 2008. Przeprowadzono analizę czynników określających pozycję społeczną ludzi starszych oraz zbadano cechy i sposób traktowania grupy wieku 70+. W celu wykrycia prawidłowości złożonych zjawisk zastosowano analizę głównych składowych, zwracając uwagę na możliwość wizualizacji rezultatów i przeprowadzono interpretację na podstawie otrzymanych biplotów. Zastosowane techniki analityczne pozwoliły na wskazanie odmiennego podejścia do osób z najstarszej grupy wieku w krajach o różnych systemach społecznych.

Słowa kluczowe: ageizm, biplot, analiza głównych składowych.

1. Wstęp

Ageizm jest jedną z form dyskryminacji – nierównym, gorszym traktowaniem ze względu na wiek. Anglojęzyczna nazwa wprowadzona przez R. Butlera [1969] funkcjonuje w literaturze polskiej, choć niekiedy do opisu tego zjawiska stosuje się także tłumaczenie tego terminu: wiekizm. *Słownik socjologii i nauk społecznych* [Marshall 2004, s. 421] określa to pojęcie następująco: „wyznawanie irracjonalnych poglądów i przesądów dotyczących jednostek lub grup i opartych na ich wieku. Przyjmuje się stereotypowe założenia na temat fizycznych lub umysłowych cech ludzi z określonej grupy wiekowej i zwykle wyraża się je w sposób poniżający. Najczęściej wiekizm kieruje się przeciwko ludziom starszym”. Gorsze traktowanie ludzi starszych przyjmuje różne formy, najczęściej dotyczy ograniczeń na rynku pracy, utrudniania partycypacji społecznej, tworzenia przeszkód w dostępie do różnego rodzaju świadczeń (np. zdrowotnych i pomocy społecznej). Termin *ageizm* stosuje się zamiennie z pojęciem „dyskryminacja wiekowa”, choć B. Tokarz [2005, s. 11] podkreśla, że warto niekiedy różnicować te pojęcia: ageizm kładzie akcent na postawy (stereotypy i uprzedzenia wobec starości), a dyskryminacja odnosi się do zachowań godzących w koncepcję równości i praw przysługujących jednostce.

Problematyka ageizmu zyskuje coraz większe znaczenie ze względu na proces starzenia się społeczeństw. Zmiany społeczno-ekonomiczne, przede wszystkim industrializacja oraz urbanizacja, przyczyniły się do zasadniczych przemian demograficznych określanych mianem przejścia demograficznego. Nastąpiło zasadnicze obniżenie współczynnika urodzeń oraz współczynnika zgonów. Obniżenie płodności powoduje wzrost udziału ludzi starszych w ogóle ludności, a spadek umieralności wśród najmłodszych zwiększa szanse na dożycie wieku dorosłego, stąd tempo wzrostu liczby ludzi starych przewyższyło tempo wzrostu całej populacji, czego skutkiem jest starzenie się społeczeństw [Okólski 2005, s. 154], a w kontekście tych przemian coraz większą uwagę poświęca się osobom starszym. Wykorzystanie potencjału wszystkich członków społeczeństwa, niezależnie od wieku, stanowi jeden z priorytetów Unii Europejskiej, który znalazł swój wyraz w strategii aktywnego starzenia się zorientowanej na utrzymywanie produktywności w sferze gospodarczej i społecznej. Postulowane są działania pozwalające na samorealizację w życiu zawodowym, starzenie się w dobrym zdrowiu, aktywny udział w życiu społecznym i utrzymywanie niezależności w życiu codziennym oraz przeciwdziałające krzywdzącemu traktowaniu ze względu na wiek na rynku pracy, w relacjach społecznych i codziennych kontaktach interpersonalnych.

Tematyka ageizmu została podjęta w jednym z największych europejskich projektów badawczych w dziedzinie badań społecznych – Europejskim Sondażu Społecznym (*European Social Survey – ESS*) zorientowanym na obserwację postaw wobec istotnych problemów, analizę przyjmowanych systemów wartości oraz badanie zachowań Europejczyków. Europejski Sondaż Społeczny przeprowadzany jest co dwa lata, począwszy od 2002 r., i składa się z dwóch części: stałej – powtarzalnej w kolejnych edycjach, oraz rotacyjnej – dotyczącej spraw kluczowych w danym okresie. W 2008 r., w rundzie czwartej, część rotacyjna została poświęcona zagadnieniu ageizmu. Badana była m.in. pozycja społeczna oraz traktowanie osób powyżej siedemdziesiątego roku życia.

Respondenci odpowiadali na wiele pytań dotyczących ich postaw i opinii na temat osób starszych, stąd dane dotyczące zjawiska dyskryminacji wiekowej mają charakter wielowymiarowy. Analiza tego rodzaju danych wymaga aplikacji adekwatnych metod badawczych. Różne techniki analizy wielowymiarowej umożliwiają badanie struktury, współwystępowania oraz współzależności zjawisk, a część z nich pozwala na wizualizację zachodzących relacji. Jedną z metod pozwalających na redukcję wymiarów jest analiza głównych składowych, a jej rezultaty można w syntetyczny i interesujący sposób przedstawić na wykresach typu biplot.

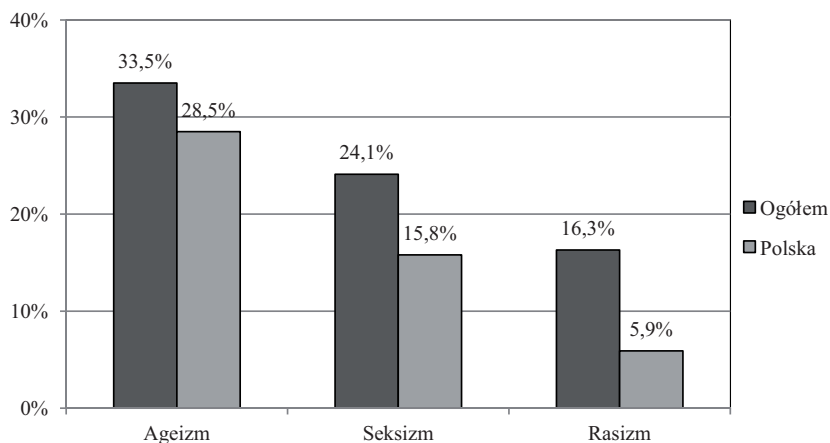
Celem pracy jest analiza wybranych przejawów zjawiska ageizmu, do opisu których mogą posłużyć dane pochodzące z Europejskiego Sondażu Społecznego. Przeprowadzone badanie dotyczy kilku aspektów. Po pierwsze, podjęto próbę analizy czynników określających pozycję społeczną ludzi starszych. Po drugie, przeprowadzono badanie odnoszące się do cech przypisywanych seniorom i sposobu traktowania osób po siedemdziesiątym roku życia. W celu wykrycia prawidłowości zachodzących w złożonych zjawiskach zastosowano analizę głównych składo-

wych, zwracając uwagę na możliwość wizualizacji wyników. Interpretacja została w znacznej mierze przeprowadzona na podstawie reprezentacji graficznej w formie biplotów.

2. Problematyka ageizmu w Europejskim Sondażu Społecznym

Czwarta runda Europejskiego Sondażu Społecznego¹ miała miejsce w 2008 r. Sondaż był prowadzony metodą bezpośredniego wywiadu kwestionariuszowego (*face-to-face*). Udział wzięło dwadzieścia siedem państw europejskich²: Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Łotwa, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Rosja, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Szwajcaria, Szwecja, Ukraina, Węgry, Wielka Brytania. Łączna liczba respondentów przekroczyła 56 tysięcy osób. Część rotacyjna sondażu została zorientowana na badanie zjawiska ageizmu. Sformułowano wiele pytań odnoszących się do zjawiska dyskryminacji, statusu grup wieku, stereotypów i uprzedzeń związanych z wiekiem.

Gorsze traktowanie ze względu na wiek okazuje się najbardziej rozpowszechnioną formą dyskryminacji, pojawia się znacznie częściej niż inne przejawy nierównego traktowania związane z płcią czy przynależnością etniczną [Abrams i in. 2011, s. 8] – por. rys. 1.

Rys. 1. Odsetek osób, które doświadczyły w ostatnim roku dyskryminacji ze względu na wiek, płeć i przynależność etniczną

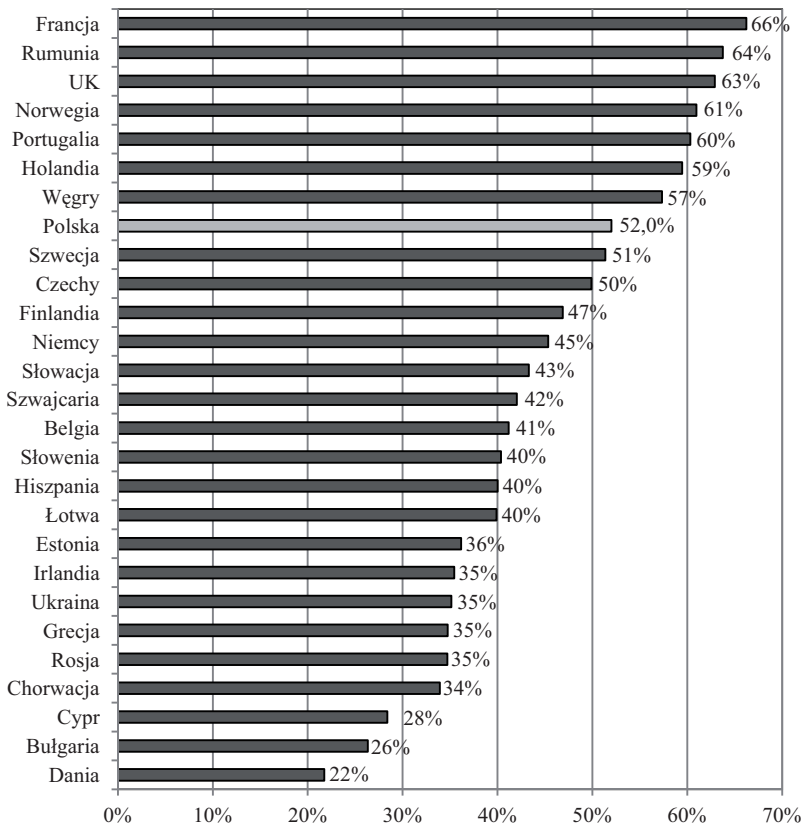
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych: ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

¹ ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

² Oraz dwa kraje spoza Europy: Izrael i Turcja.

Co trzecia ankietowana osoba spotkała się z przejawami ageizmu w roku poprzedzającym badanie. W Polsce odsetek jest niższy – tego typu dyskryminacji doświadczyło 28,5% respondentów.

Skalę problemu odzwierciedla także fakt, że 44,5% respondentów uważa ageizm za bardzo poważny lub dosyć poważny problem. Odsetek ten kształtował się różnie w poszczególnych krajach [Abrams i in. 2011, s. 8-9] – por. rys. 2. Do krajów, których obywatele najczęściej rozpoznają gorsze traktowanie ze względu na wiek jako ważny problem, należą Francja, Rumunia, Wielka Brytania, Norwegia i Portugalia. Na drugim biegunie znalazły się takie kraje, jak Dania, Bułgaria i Cypr. W Polsce dyskryminacja ze względu na wiek jest postrzegana jako istotna kwestia przez ponad połowę ankietowanych (52%).

Rys. 2. Odsetek osób, które wskazały, że dyskryminacja ze względu na wiek jest dosyć poważnym lub bardzo poważnym problemem

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych: ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

Przedstawione ogólne kwestie związane z ageizmem pozwalają stwierdzić, że jest to forma dyskryminacji o największym nasileniu i występująca we wszystkich krajach, choć z różną intensywnością. Europejski Sondaż Społeczny dostarcza także obszernego zasobu informacji związanych z sytuacją osób należących do różnych grup wieku oraz ich traktowaniem przez społeczeństwo. Dalsze, bardziej szczegółowe analizy dotyczą dwóch zagadnień, po pierwsze – pozycji społecznej, po drugie – cech i stereotypów związanych z najstarszą grupą wieku. Autorzy modułu Europejskiego Sondażu Społecznego dotyczącego ageizmu za podmiot zainteresowania przyjęli grupę osób powyżej siedemdziesiątego roku życia. Do analizy statusu społecznego oraz postrzegania tej grupy wieku znajdują zastosowanie następujące zmienne:

- procent osób sądzących, że osoby 70+ wnoszą wkład w gospodarkę,
- procent osób uważających, że osoby 70+ stanowią obciążenie systemu opieki zdrowotnej,
- procent osób uważających, że osoby 70+ mają wpływ na zwyczaje, sposób i styl życia,
- procent osób akceptujących aktywność zawodową kompetentnych osób 70+ na stanowiskach kierowniczych,
- procent osób, które uważają, że większość postrzega osoby 70+ jako:
 - kompetentne,
 - przyjacielskie,
 - darzone szacunkiem,
 - posiadające wysokie standardy moralne,
- procent osób, które uważają, że większość traktuje osoby 70+:
 - z lekceważeniem,
 - z podziwem,
 - z zazdrością,
 - z politowaniem.

Duża liczba cech opisujących różne aspekty ageizmu skłania do zastosowania stosownych metod wielowymiarowych pozwalających na redukcję wymiarów i graficzną prezentację relacji pomiędzy rozpatrywanymi cechami w przekroju analizowanych krajów. Tego rodzaju cele można osiągnąć za pomocą analizy głównych składowych i wykresów typu biplot.

3. Biplot jako narzędzie wizualizacji rezultatów analizy głównych składowych

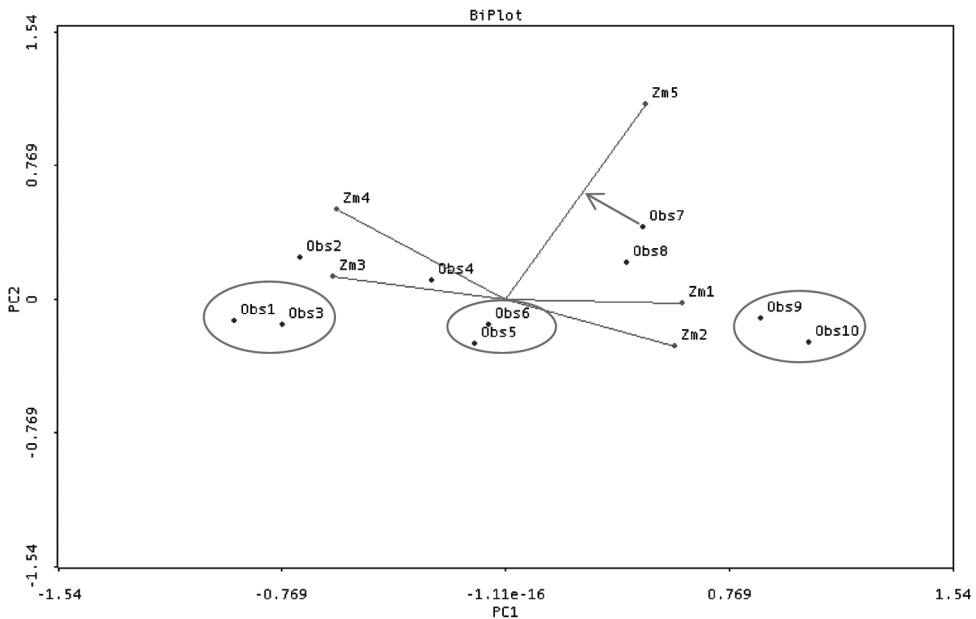
W różnych dziedzinach badań, w tym w badaniach sondażowych, występuje często pomiar wielu cech badanych obiektów. Wielowymiarowość obserwacji sprawia, że analiza zjawisk staje się złożonym zagadnieniem i wymaga stosowania określonych technik analitycznych. Dodatkową zaletą niektórych procedur jest możliwość wizualizacji danych, co pozwala na lepsze zrozumienie zachodzących relacji. Gra-

ficzna prezentacja wymaga zazwyczaj redukcji wielowymiarowości prowadzącej do przedstawienia zależności w przestrzeni dwu- lub trójwymiarowej. Jedną z metod analizy statystycznej umożliwiających zmniejszenie liczby branych pod uwagę wymiarów jest analiza głównych składowych, adekwatna dla zmiennych metrycznych. Zaobserwowane zmienne podlegają ortogonalnemu przekształceniu w nowy zbiór nieskorelowanych zmiennych nazywanych głównymi składowymi. W trakcie procedury następuje obrót układu współrzędnych w taki sposób, aby zmaksymalizowana została wariancja pierwszej współrzędnej, a następnie kolejnych współrzędnych. W wyniku przekształcenia powstaje nowa przestrzeń obserwacji, w której początkowe składowe wyjaśniają najwięcej zmienności. Otrzymane pierwsze główne składowe reprezentują największą część wariancji pierwotnych zmiennych i mogą stanowić podstawę analiz zjawisk opisanych za pomocą wielu cech. Warto podkreślić, że technika ta nie prowadzi bezpośrednio do redukcji wymiarów, ponieważ liczba otrzymanych głównych składowych jest równa liczbie pierwotnych zmiennych. Redukcja wielowymiarowości następuje, jeżeli w dalszej analizie odrzucone zostaną niektóre z dalszych głównych składowych o stosunkowo niedużym znaczeniu w wyjaśnianiu wariancji³.

W sytuacji, kiedy jest zasadne wzięcie pod uwagę dwóch lub trzech pierwszych głównych składowych, istnieje możliwość graficznej prezentacji otrzymanych rezultatów. W przypadku dwuwymiarowym można zastosować wykres rozrzutu obserwacji na płaszczyźnie rozpiętej na wybranych dwóch głównych składowych i, analogicznie, wykres rozrzutu ładunków czynnikowych na płaszczyźnie rozpiętej na rozpatrywanej parze składowych. Szczególnie interesujące z punktu widzenia interpretacji rezultatów jest podejście łączące te obie reprezentacje zaproponowane przez Gabriela [1971], a noszące miano biplotu (dwuwykresu). Pionierska praca Gabriela dotyczyła biplotów konstruowanych na podstawie wyników analizy głównych składowych. Metodyka tego rodzaju wizualizacji została następnie rozwinięta dla wielu technik statystycznej analizy wielowymiarowej, np. analizy korespondencji, skalowania wielowymiarowego, analizy dyskryminacyjnej, uogólnionych modeli liniowych (zob. [Gower, Hand 1996; Greenacre 2010; Gower, Lubbe, Le Roux 2011]).

W przypadku wykorzystania biplotu do prezentacji rezultatów analizy głównych składowych na tym samym wykresie przedstawiane są zarówno ładunki czynnikowe, jak i poszczególne obserwacje (obiekty). Ładunki czynnikowe obrazujące wkład zmiennych mają postać wektorów, a analizowane obiekty są ilustrowane za pomocą punktów. Dzięki temu na biplotcie reprezentowane są zarówno wiersze, jak i kolumny macierzy danych. Przykładowy biplot dla pięciu zmiennych i dziesięciu obserwacji zaprezentowano na rys. 3.

³ W pracy zastosowano kryterium Kaisera – do dalszej analizy brano pod uwagę składowe, którym odpowiadały wartości własne większe od jedności.

Rys. 3. Przykładowy biplot

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu ViSta⁴.

Do najważniejszych zalet biplotów zalicza się możliwość wizualizacji wzajemnych relacji zmiennych i obiektów jednocześnie, co pozwala na ukazanie jak największej ilości informacji zawartych w rozpatrywanych danych i wielokierunkową eksplorację struktury zbioru. Reguły interpretacyjne dotyczą zarówno położenia wektorów względem siebie i obiektów względem siebie, jak i położenia obiektów względem zmiennych. W dalszej części przedstawiono podstawowe zasady wyjaśniające elementy kompozycji biplotu (zob. [Sagan 2004; Stanisław 2007]).

Długość wektora reprezentuje albo zmienność danej zmiennej (jeżeli punktem wyjścia analizy była macierz kowariancji), albo jakość reprezentacji zmiennych przez punkty na wykresie (jeżeli składowe wyznaczano na podstawie macierzy korelacji) – im dłuższy wektor, tym wyższa korelacja zmiennej z daną składową. Ta własność może służyć do określania ukrytych wymiarów reprezentowanych przez wyznaczone składowe. Z kolei im bliżej są względem siebie położone dwa wektory, tym korelacja pomiędzy zmiennymi jest silniejsza – na rys. 3 zmiennymi silnie

⁴ XLISP-PLUS version 3.04. Portions Copyright (c) 1988, by David Betz. Modified by Thomas Almy and others XLISP-STAT release 3.52.13 (Beta) Copyright (c) 1989-1999, by Luke Tierney. XLISP-STAT for Windows Release 3.52.13.1 (Beta). Modified by Fabian Camacho and Forrest W. Young ViSta: The Visual Statistics System Copyright (c) 1991-2012 by Forrest W. Young Version 6.4.355-EWU May 23, 2001.

skorelowanymi są zmienne nr 1 i 2 oraz 3 i 4. Prostopadłość wektorów ma miejsce w przypadku braku korelacji (zmienne 4 i 5). Lokalizacja wektorów w przeciwległych połówkach układu współrzędnych świadczy o ujemnym skorelowaniu zmiennych (np. zmienne 2 i 4).

Odległości euklidesowe między punktami reprezentującymi obiekty odzwierciedlają stopień niepodobieństwa w przekroju wszystkich zmiennych. Obiekty położone blisko siebie charakteryzują się podobnymi profilami w ujęciu wielowymiarowym. Na rysunku 3 zaznaczono elipsami obiekty najbardziej do siebie podobne pod względem rozpatrywanych cech. Kolejna własność biplotu, polegająca na tym, że początek układu odzwierciedla średnią wartość dla każdej zmiennej, pozwala na ocenę obiektu w odniesieniu do wartości średnich. Na rysunku 3 obiektami o wartościach najbliższych średnim są obiekty nr 5 i 6.

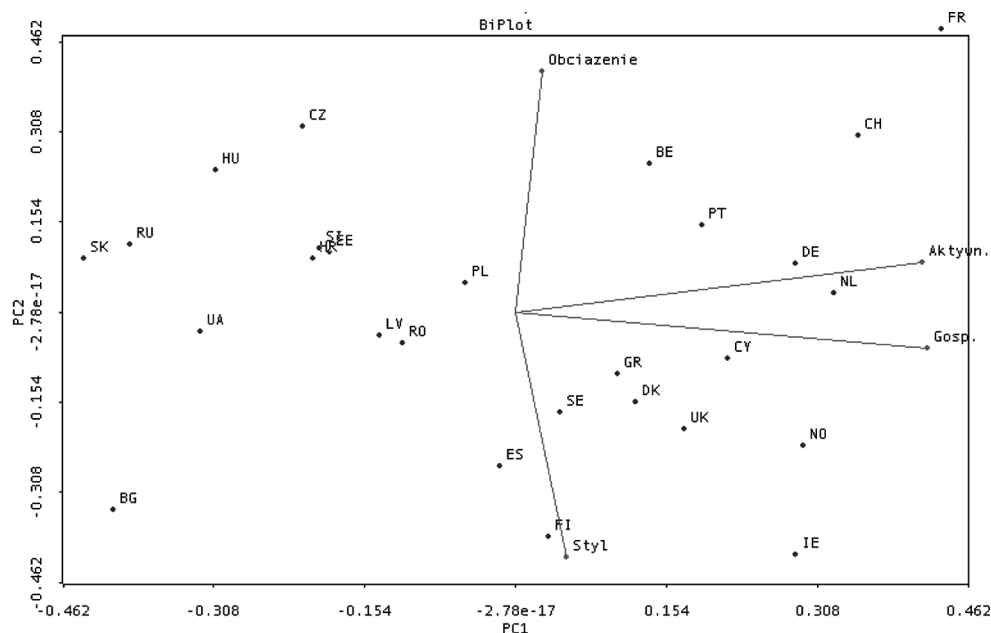
Powiązania pomiędzy obiektami i zmiennymi można prześledzić na podstawie prostopadłych rzutów punktów na wektory. Im wyższa wartość rzutu, tym wyższa wartość zmiennej w obiekcie, np. na rys. 3 dla zmiennej nr 5 maksymalną wartość odnotowano w obiekcie nr 7, a najniższą w obiekcie nr 1. Wartości rzutów umożliwiają więc uszeregowanie obiektów według ich znaczenia w kontekście poszczególnych zmiennych. Mając na uwadze fakt, że początek układu reprezentuje wartości średnie, łatwo również dostrzec, które obiekty, w przekroju których zmiennych osiągały wartości wyższe bądź niższe od przeciętnych.

Wydaje się, że biploty stanowią bardzo użyteczne narzędzie wspomagające interpretację wyników analizy głównych składowych, ponieważ ujmują łącznie wiele informacji i pozwalają na przejrzystą i atrakcyjną prezentację otrzymanych rezultatów.

4. Pozycja społeczna osób powyżej siedemdziesiątego roku życia

Do oceny pozycji w społeczeństwie najstarszej grupy wieku zastosowano cztery cechy uwzględnione w Europejskim Sondażu Społecznym, odzwierciedlające, w jakim stopniu osoby 70+ są postrzegane w poszczególnych krajach jako wnoszące wkład w gospodarkę, obciążające system opieki zdrowotnej, wpływające na zwyczaje i styl życia oraz akceptowalne w aktywności zawodowej na stanowiskach kierowniczych. Na rysunku 4 zaprezentowano biplot będący rezultatem analizy głównych składowych dla tych czterech zmiennych reprezentujących opinie respondentów w poszczególnych krajach. Ze względu na czytelność wykresu zastosowano skróty nazw państw stosowane w systemie Intrastat.

Położenie wektorów sugeruje, że silnie są ze sobą związane zmienne reprezentujące ekonomiczne aspekty statusu osób starszych i jednocześnie są one słabo skorelowane zarówno z percepcją stopnia obciążenia świadczeń zdrowotnych, jak i z wpływem na styl życia. Pierwsza składowa odzwierciedla przede wszystkim postrzeganie osób starszych w sensie rynku pracy, a druga pozwala różnicować pomiędzy traktowaniem tej grupy wieku jako ciężaru a dostrzeganiem jej wpływu na zwyczaje i sposób życia. Zwraca uwagę fakt, że dodatnie wartości pierwszej składo-

BE – Belgia, BG – Bułgaria, CH – Szwajcaria, CZ – Czechy, CY – Cypr, DE – Niemcy, DK – Dania, EE – Estonia, ES – Hiszpania, FI – Finlandia, FR – Francja, GR – Grecja, HR – Chorwacja, HU – Węgry, IE – Irlandia, LV – Łotwa, NL – Holandia, NO – Norwegia, PL – Polska, PT – Portugalia, RO – Rumunia, RU – Rosja, SE – Szwecja, SI – Słowenia, SK – Słowacja, UA – Ukraina, UK – Wielka Brytania

Rys. 4. Wektory reprezentujące zmienne opisujące pozycję społeczną osób 70+ oraz punkty odzwierciedlające obiekty (państwa) w przestrzeni rozpiętej na pierwszych dwóch głównych składowych

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu ViSta⁵, na podstawie danych: ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

wej są charakterystyczne dla państw Europy Zachodniej, Północnej i Południowej, natomiast ujemne – dla państw Europy Środkowo-Wschodniej. W krajach postkomunistycznych wkład osób 70+ w gospodarkę i ich potencjalna aktywność zawodowa na stanowiskach kierowniczych są oceniane zdecydowanie gorzej niż w pozostałych krajach europejskich. Grupa 70+ jest najlepiej oceniana pod względem udziału w rynku pracy we Francji, Szwajcarii, Niemczech, Holandii, Norwegii i Irlandii,

⁵ XLISP-PLUS version 3.04. Portions Copyright (c) 1988, by David Betz. Modified by Thomas Almy and others XLISP-STAT release 3.52.13 (Beta) Copyright (c) 1989-1999, by Luke Tierney. XLISP-STAT for Windows Release 3.52.13.1 (Beta). Modified by Fabian Camacho and Forrest W. Young ViSta: The Visual Statistics System Copyright (c) 1991-2012 by Forrest W. Young Version 6.4.355-EWU May 23, 2001.

a najgorzej w Bułgarii, Rumunii, Rosji oraz na Węgrzech, Słowacji i Ukrainie. Warto zauważyć, że w zdecydowanej większości państw postkomunistycznych niskiej ocenie wkładu wnoszonego w gospodarkę przez osoby starsze towarzyszą jednocześnie opinie o wysokim stopniu obciążania systemu opieki zdrowotnej, szczególnie wysokie w Czechach i na Węgrzech. Wyjątek stanowi Bułgaria, gdzie ludzie po siedemdziesiątce są odbierani jako osoby wnoszące bardzo dużo w styl życia i kształtowanie zwyczajów, a nie jako roszczeniowi beneficjenci pomocy medycznej.

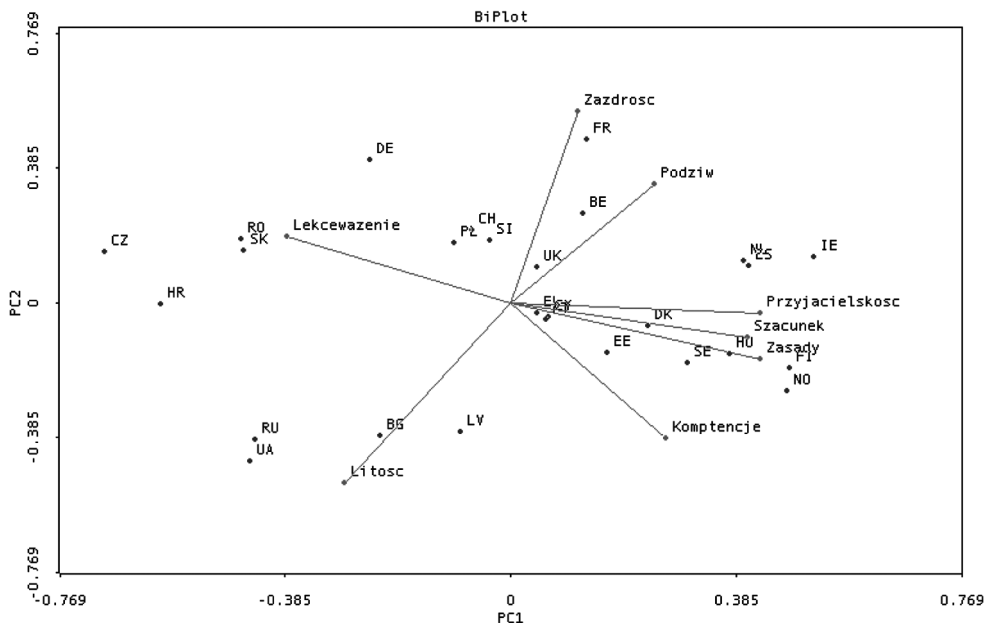
O ile pierwsza składowa różnicuje kraje postkomunistyczne od pozostałych, o tyle druga składowa wydaje się powiązana z przynależnością do różnych systemów społecznych. Ze względu na relacje pomiędzy państwem, instytucjami i gospodarstwami domowymi wyróżnia się systemy: nordycki, liberalny, konserwatywny, śródziemnomorski i postkomunistyczny [Kaariainen, Lehtonen 2006]. Wśród analizowanych krajów przynależność można określić następująco: do systemu nordyckiego zalicza się Danię, Finlandię, Norwegię i Szwecję, do systemu liberalnego Wielką Brytanię i Irlandię, do konserwatywnego Belgię, Holandię, Niemcy i Szwajcarię, do śródziemnomorskiego Cypr, Grecję, Hiszpanię i Portugalię, a do postkomunistycznego Bułgarię, Chorwację, Czechy, Estonię, Łotwę, Polskę, Rosję, Rumunię, Słowację, Słowenię, Ukrainę i Węgry (por. [Domański 2009, s. 168]).

Mieszkańcy krajów o systemie konserwatywnym w znacznej mierze postrzegają osoby 70+ jako odbiorców dużej liczby usług medycznych o znacznych kosztach. Najbardziej jest to widoczne w przypadku Francji, Szwajcarii i Belgii, mniej w Holandii i Niemczech. Natomiast obywatele krajów o systemach nordyckim, liberalnym i śródziemnomorskim akcentują raczej wkład wnoszony przez osoby starsze w obyczaje i styl życia. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne w odpowiedziach respondentów z Finlandii i Irlandii. Jedynym odstępstwem od zgodności podejścia do osób starszych w odniesieniu do systemu społecznego jest Portugalia – sklasyfikowana jako typ systemu śródziemnomorskiego, a w której osoby po siedemdziesiątce są postrzegane przez pryzmat wydatków na leczenie, a nie stanowienia o sposobie życia.

Położenie punktu reprezentującego Polskę blisko środka układu wskazuje, że opinie na temat roli osób 70+ są zbliżone do przeciętnych opinii wyrażonych przez ogół Europejczyków, nie ma wyraźnej dominacji którejs z charakterystyk w porównaniu z innymi krajami.

5. Wyróżniki grupy wieku 70+

W Europejskim Sondażu Społecznym badano także, w jaki sposób ludzie odnoszą się do przedstawicieli najstarszej grupy wieku – sformułowane pytania pozwalały sprawdzić, czy osoby po siedemdziesiątce są traktowane z szacunkiem, podziwem, zazdrością czy z lekceważeniem i politowaniem oraz czy są postrzegane jako kompetentne, przyjacielskie i przestrzegające zasad moralnych. Na rysunku 5 przedstawiono biplot będący rezultatem analizy głównych składowych dla wszystkich ośmiu wyżej wymienionych atrybutów.

BE – Belgia, BG – Bułgaria, CH – Szwajcaria, CZ – Czechy, CY – Cypr, DE – Niemcy, DK – Dania, EE – Estonia, ES – Hiszpania, FI – Finlandia, FR – Francja, GR – Grecja, HR – Chorwacja, HU – Węgry, IE – Irlandia, LV – Łotwa, NL – Holandia, NO – Norwegia, PL – Polska, PT – Portugalia, RO – Rumunia, RU – Rosja, SE – Szwecja, SI – Słowenia, SK – Słowacja, UA – Ukraina, UK – Wielka Brytania

Rys. 5. Wektory reprezentujące zmienne opisujące percepcję grupy wieku 70+ oraz punkty odzwierciedlające obiekty (państwa) w przestrzeni rozpiętej na pierwszych dwóch głównych składowych

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu ViSta⁶, na podstawie danych: ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

Wśród rozpatrywanych cech najsilniej skorelowane są: przestrzeganie zasad moralnych, darzenie szacunkiem i przyjaźliwość. Cechy te pozostają w opozycji do lekceważącego podejścia do osób po siedemdziesiątce, pozwalając na rozumienie pierwszej składowej głównie w kategoriach okazywania szacunku bądź lekceważenia. Druga składowa nie ma tak jednoznacznej interpretacji, w pewnym zakresie odpowiada za różnicowanie względem okazywania zazdrości i litowania się nad osobami

⁶ XLISP-PLUS version 3.04. Portions Copyright (c) 1988, by David Betz. Modified by Thomas Almy and others XLISP-STAT release 3.52.13 (Beta) Copyright (c) 1989-1999, by Luke Tierney. XLISP-STAT for Windows Release 3.52.13.1 (Beta). Modified by Fabian Camacho and Forrest W. Young ViSta: The Visual Statistics System Copyright (c) 1991-2012 by Forrest W. Young Version 6.4.355-EWU May 23, 2001.

starszymi. W przeciwieństwie do struktury biplotu odnoszącego się do oceny pozycji społecznej (rys. 4) konfiguracja punktów na rys. 5 nie pozwala na wyodrębnienie klas państw o podobnych wyróżnikach grupy 70+ i należących do poszczególnych systemów społecznych. Występują natomiast grupy państw o zbliżonych profilach wszystkich zmiennych, np. Cypr, Grecja i Portugalia leżące w środku układu, a więc charakteryzujące się przeciętnymi wartościami całego zespołu atrybutów.

Znamienny jest fakt, że państwami, w których odnotowano najwyższy odsetek odpowiedzi wskazujących na okazywanie osobom starszym lekceważenia i litości, są kraje postkomunistyczne. Szczególnie często lekceważenie okazywane jest w Czechach, Chorwacji, Rumunii i na Słowacji, a litość w Rosji i na Ukrainie. Wysoki stopień lekceważenia pojawia się także w Niemczech.

Postrzeganie osób 70+ jako przyjaznych, z zasadami moralnymi i godnych szacunku to domena takich państw, jak Norwegia, Szwecja, Irlandia, Holandia, Hiszpania i Węgry. Dodatkowo w tych krajach ceni się kompetencje posiadane przez tę grupę wieku i najczęściej na tle pozostałych państw osoby starsze są darzone podziwem. Z kolei obywatele Francji, Belgii i Niemiec okazują w największym stopniu zazdrość tej grupie wieku.

Punkt reprezentujący Polskę, podobnie jak w poprzedniej analizie, znajduje się blisko środka układu współrzędnych, co sugeruje, że odsetek oceniających osoby starsze według różnych kryteriów był zbliżony do średniej dla państw europejskich biorących udział w sondażu. Krajami o podobnym profilu postrzegania wyróżników grupy wieku 70+ są Słowenia i Szwajcaria. W tych trzech krajach charakterystyczne jest nieco częstsze okazywanie lekceważenia niż przeciętnie, któremu towarzyszy także nieco wyższy stopień zazdrości.

6. Podsumowanie

Europejski Sondaż Społeczny ujawnia, że dyskryminacja ze względu na wiek jest najbardziej rozpowszechnioną formą dyskryminacji. W roku poprzedzającym badanie tego rodzaju gorszego traktowania doświadczył co trzeci Europejczyk. Pytania zawarte w module dotyczącym ageizmu, a odnoszące się do najstarszej grupy wieku – osób powyżej siedemdziesiątego roku życia, pozwalają prześledzić, jakie atrybuty są przypisywane osobom starszym i jak jest postrzegana ich pozycja społeczna. Przeprowadzona analiza głównych składowych wspomaganą graficzną prezentacją w postaci biplotów pozwoliła wskazać główne aspekty zjawiska ageizmu w rozpatrywanej grupie wieku w krajach uczestniczących w sondażu. W krajach postkomunistycznych nie docenia się możliwego wkładu osób najstarszych w gospodarkę i potencjału ich aktywności zawodowej, natomiast często podkreśla się aspekt obciążenia finansowego przez korzystanie z opieki zdrowotnej. Takiemu podejściu towarzyszą negatywne zachowania, jak okazywanie lekceważenia czy politowania. Przejawem ageizmu w krajach o konserwatywnym systemie społecznym jest podkreślanie obciążenia systemu świadczeń zdrowotnych. Na największy szacunek, któremu towarzyszy docenianie roli aktywności na rynku pracy, mogą liczyć

starsi obywatele państw skandynawskich oraz Holandii i Irlandii. Zarysowuje się także prawidłowość, że mieszkańcy państw o systemach społecznych określanych jako nordycki, liberalny i śródziemnomorski bardzo wysoko cenią wkład wnoszony przez osoby starsze w obyczaje i styl życia. Na tym tle kraje Europy Środkowej i Wschodniej jawią się jako marginalizujące rolę najstarszej grupy wieku w tym zakresie. Warto zauważyć, że wynikiem wskazującym na występowanie określonych elementów ageizmu w poszczególnych krajach na tle innych nie zawsze towarzyszy świadomość wagi tego problemu.

Literatura

- Abrams D., Russell P.S., Vauclair M., Swift H.S., *Grey Matters – A Survey of Ageism across Europe: EU Briefing and Policy Recommendations*, Technical report. Age UK (2011).
- Butler R., *Ageism: Another form of bigotry*, "The Gerontologist" 1969, nr 9.
- Domański H., *Spoleczeństwa europejskie. Stratyfikacja i systemy wartości*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Gabriel K.R., *The biplot graphic display of matrices with application to principal component analysis*, "Biometrika" 1971, nr 58 (3).
- Gower J., Hand D.J., *Biplots*, Chapman & Hall, London 1996.
- Gower J., Lubbe S.G., Le Roux N., *Understanding Biplots*, John Wiley & Sons, Chichester 2011.
- Greenacre M., *Biplots in Practice*, Fundacion BBVA, Bilbao 2010.
- Kaariainen J., Lehtonen H., *The variety of social capital in welfare state regimes: A comparative study of 21 countries*, "European Societies" 2006, nr 8(1).
- Marshall G. (red.), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, PWN, Warszawa 2004.
- Okólski M., *Demografia*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005.
- Sagan A., *Jeden obraz ukazuje więcej niż 10 liczb, czyli jak budować mapy zadowolenia klienta z wykorzystaniem programu STATISTICA*, StatSoft, Kraków 2004, www.statsoft.pl/czytelnia/marketing/04obraz.pdf, dostęp 12.06.2012.
- Stanisz A., *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, StatSoft, Kraków 2007.
- Tokarz B. (red.), *Stop dyskryminacji ze względu na wiek*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2005.

ANALYSIS OF CHOSEN ASPECTS OF THE AGEISM PHENOMENON IN EUROPE WITH APPLICATION OF BILOTS

Summary: This paper concerns the issue of discrimination because of age. The aim of the research was to compare the attitudes of citizens from different countries to people 70+ by using data from the European Social Survey 2008. This scrutiny is oriented to factors determining the social status of the elderly and the characteristics and treatment of 70+. In order to evaluate a complex phenomenon, principal component analysis was used with special interest to the possibility of visualizing the results. The interpretation was performed mostly on the basis of the received biplots. The applied analytical techniques made it possible to identify different approaches to the oldest age group in countries with different social systems.

Keywords: ageism, biplot, principal component analysis.